

**AXSIKENTNING TARIXIY-MADANIY MEROSI VA DAVLATCHILIK
AN’ANALARI: MANBASHUNOSLIK, ARXEOLOGIK TADQIQOTLAR
HAMDA RAQAMLI TARIX ISTIQBOLLARI**

Ziyayev Abduqahhor Qodirovich

Hidoya o‘rta maxsus islom ta’lim muassasasi o‘qituvchisi

Tel: +998999741480

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21058960>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Axsikentning Farg‘ona vodiysi tarixidagi o‘rni, uning sivilizatsion taraqqiyoti va davlatchilik an‘analari manbashunoslik, arxeologik tadqiqotlar hamda raqamli tarix yondashuvlari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda yozma manbalar, arxiv hujjatlari va arxeologik topilmalarning ilmiy ahamiyati yoritilib, Axsikentning siyosiy, iqtisodiy va madaniy markaz sifatidagi mavqei ochib beriladi. Shuningdek, tarixiy merosni o‘rganish va saqlashda GIS texnologiyalari, elektron ma’lumotlar bazalari hamda raqamlashtirish jarayonlarining imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari Axsikent tarixini zamonaviy metodologiyalar asosida tadqiq etishning istiqbolli yo‘nalishlarini belgilashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Axsikent, Farg‘ona vodiysi, sivilizatsiya, davlatchilik tarixi, manbashunoslik, arxeologiya, arxiv hujjatlari, raqamli tarix, madaniy meros, tarixiy geografiya.

Аннотация: В данной статье анализируются место Ахсикента в истории Ферганской долины, его цивилизационное развитие и традиции государственности на основе источниковедения, археологических исследований и подходов цифровой истории. В исследовании раскрывается научное значение письменных источников, архивных документов и археологических находок, а также освещается роль Ахсикента как политического, экономического и культурного центра региона. Кроме того,

рассматриваются возможности применения ГИС-технологий, электронных баз данных и процессов цифровизации в изучении и сохранении исторического наследия. Результаты исследования способствуют определению перспективных направлений изучения истории Ахсикента на основе современных методологических подходов.

Ключевые слова: *Ахсикент, Ферганская долина, цивилизация, история государственности, источниковедение, археология, архивные документы, цифровая история, культурное наследие, историческая география.*

Abstract: *This article examines the role of Akhsikent in the history of the Fergana Valley, its civilizational development, and traditions of statehood through the perspectives of source studies, archaeological research, and digital history. The study highlights the scientific significance of written sources, archival documents, and archaeological findings, revealing Akhsikent's position as a political, economic, and cultural center. Furthermore, the paper discusses the potential of GIS technologies, electronic databases, and digitization processes in the study and preservation of historical heritage. The research findings contribute to identifying promising directions for investigating the history of Akhsikent using modern methodological approaches.*

Keywords: *Akhsikent, Fergana Valley, civilization, history of statehood, source studies, archaeology, archival documents, digital history, cultural heritage, historical geography*

KIRISH

Axsikent qadimiy Farg‘ona vodiysining eng yirik siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri hisoblanadi. U hozirgi Namangan viloyatining To‘raqo‘rg‘on tumani hududida joylashgan bo‘lib, ko‘p asrlar davomida mintaqaning siyosiy hayotida muhim rol o‘ynagan. Tarixiy manbalarda Axsikent Farg‘onaning poytaxti sifatida tilga olinadi va Buyuk Ipak yo‘lining muhim shaharlari qatorida e’tirof etiladi. Arxeologik tadqiqotlar natijasida shaharning

miloddan avvalgi III–I asrlardan boshlab shakllanganligi va IX–XIII asrlarda yuksak taraqqiyot bosqichiga erishganligi aniqlangan.

Axsikent tarixining manbashunoslik asoslari. Axsikent tarixini ilmiy jihatdan tadqiq etishda yozma manbalar alohida ahamiyatga ega bo‘lib, ular shaharning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy hayotini tiklashda muhim manba vazifasini bajaradi. Qadimiy va o‘rta asrlar tarixiga oid ko‘plab ma’lumotlar arab, fors va turkiy tillarda yaratilgan tarixiy hamda geografik asarlarda o‘z aksini topgan. Ushbu manbalar Axsikentning Farg‘ona vodiysidagi yirik shahar va davlat markazlaridan biri sifatidagi mavqeini aniqlash imkonini beradi.⁹²

IX–X asrlarda yashab ijod qilgan arab geograflari va tarixchilari asarlarida Axsikent haqida muhim ma’lumotlar uchraydi. Jumladan, Ibn Xurdodbihiyning “Kitob al-masolik va-l-mamolik” asarida Farg‘ona vodiysining savdo yo‘llari, shaharlararo aloqalari va iqtisodiy ahamiyati haqida so‘z yuritilgan ekan, Axsikent ham mintaqaning muhim markazlaridan biri sifatida tilga olinadi.⁹³ Muallifning ma’lumotlari orqali shaharning Buyuk Ipak yo‘li tarmoqlaridagi o‘rni va xalqaro savdo aloqalaridagi ishtiroki haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

Shuningdek, mashhur geograf Abu Ishoq Ista‘xriyning “Kitob al-masolik va-l-mamolik” asarida Farg‘ona vodiysi shaharlari tavsiflanar ekan, Axsikentning yirik aholi punkti va hunarmandchilik markazi ekanligi qayd etiladi.⁹⁴ Muallif shaharning geografik joylashuvi, sug‘orish tizimlari va iqtisodiy faoliyati haqida qimmatli ma’lumotlarni keltiradi.

X asrning taniqli geografi Shamsuddin al-Muqaddasiy esa o‘zining “Ahsan at-taqosim fi ma’rifat al-aqolim” asarida Farg‘ona viloyatining eng yirik shaharlari qatorida Axsikentni ham tilga oladi. Muqaddasiy shaharning mudofaa devorlari, bozorlari, hunarmandchilik ustaxonalari va aholisining turmush tarzi haqida ma’lumotlar beradi.

⁹² Buryakov Yu.F. Axsikent – drevnyaya stolitsa Fergany. – Toshkent: Fan, 1990. – B. 15–18.

⁹³ Ibn Khordadbeh. *Kitab al-Masalik wa al-Mamalik*. – Leiden: Brill, 1889. – P. 39–41.

⁹⁴ Al-Istakhri. *Kitab al-Masalik wa al-Mamalik*. – Leiden, 1927. – P. 332–335.

Axsikent tarixini o‘rganishda fors tilidagi tarixiy asarlar ham muhim manba hisoblanadi. Ayniqsa, mo‘g‘ullar istilosi va undan keyingi davrga oid tarixiy voqealarni yorituvchi manbalarda shaharning siyosiy hayoti, hukmdorlar faoliyati hamda hududiy o‘zgarishlar haqida ma’lumotlar uchraydi. Temuriylar davri va undan keyingi tarixiy jarayonlarni o‘rganishda Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari alohida o‘rin tutadi. Bobur Axsikentni Farg‘ona hukmdorlarining muhim siyosiy markazlaridan biri sifatida tasvirlaydi. Asarda shaharning geografik joylashuvi, mudofaa inshootlari, iqtisodiy salohiyati va aholisi haqida qimmatli ma’lumotlar keltirilgan. Manbashunoslik nuqtai nazaridan qaranganda, Axsikent tarixini o‘rganishda yozma manbalar bilan bir qatorda mahalliy qo‘lyozmalar, tarixiy hujjatlar, numizmatik materiallar va epigrafik yodgorliklar ham muhim o‘rin egallaydi⁹⁵. Ayniqsa, turli davrlarga mansub qo‘lyozma manbalar shaharning siyosiy boshqaruv tizimi, iqtisodiy hayoti va madaniy rivojlanishiga oid qo‘shimcha ma’lumotlarni beradi.

Numizmatik manbalar, ya’ni Axsikent hududidan topilgan tangalar shaharning iqtisodiy taraqqiyoti va xalqaro savdo aloqalarini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi⁸. Tangalardagi hukmdorlar nomlari, zarb qilingan sanalar va ramzlar orqali shaharning siyosiy maqomi hamda iqtisodiy aloqalari haqida aniq xulosalar chiqarish mumkin. Epigrafik yodgorliklar, ya’ni toshbitiklar, qabrtosh yozuvlari va me’moriy inshootlardagi bitiklar ham Axsikent tarixining muhim manbalaridan hisoblanadi⁹. Ushbu yozuvlar orqali shaharda yashagan aholi, diniy hayot, madaniy muhit va me’moriy an’analar haqida ma’lumot olish mumkin.

Arxeologik tadqiqotlar va yangi ilmiy natijalar. Axsikent yodgorligi Markaziy Osiyoning eng yirik o‘rta asr shahar xarobalaridan biri hisoblanib, uning tarixini o‘rganishda arxeologik tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlaridan boshlab rus sharqshunoslari, tarixchilari va arxeologlari tomonidan Axsikent hududida dastlabki ilmiy kuzatuvlar olib borilgan

⁹⁵ Zahiriddin Muhammad Bobur. *Boburnoma*. – Toshkent: Sharq, 2002. – B. 58–61.

bo‘lsa, keyingi davrlarda O‘zbekiston arxeologlari tomonidan muntazam ravishda keng ko‘lamli qazish ishlari amalga oshirildi⁹⁶.

Arxeologik izlanishlar natijasida shaharning turli tarixiy davrlarga oid madaniy qatlamlari aniqlanib, uning shakllanishi, rivojlanishi va inqirozga uchrash bosqichlarini ilmiy jihatdan tiklash imkoniyati yaratildi. Tadqiqotlar davomida turar joy majmualari, saroy qoldiqlari, mudofaa devorlari, minoralar hamda shaharning ichki va tashqi qismlarini bog‘lovchi ko‘cha tarmoqlari o‘rganildi. Bu topilmalar Axsikentning o‘z davrida yirik siyosiy va ma‘muriy markaz bo‘lganligini tasdiqlaydi³.

Qazishmalar jarayonida hunarmandchilik faoliyatiga oid ko‘plab obyektlar aniqlangan. Xususan, metall eritish pechlari, temirchilik ustaxonalari, kulolchilik markazlari hamda misgarlik bilan bog‘liq ishlab chiqarish inshootlari topilgan⁹⁷. Ushbu topilmalar Axsikent iqtisodiyotida hunarmandchilik muhim o‘rin egallaganligini va shaharda ishlab chiqarilgan mahsulotlar ichki hamda tashqi bozorlarga chiqarilganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, qazishmalar davomida turli shakl va bezaklarga ega sopol buyumlar, sirlangan idishlar, shisha mahsulotlar, zeb-ziynat buyumlari, mehnat qurollari hamda harbiy aslahalar topilgan. Topilmalar orasida o‘q uchlari, qilich parchalari, nayza uchlari va zirh qismlarining mavjudligi shaharning harbiy-strategik ahamiyatga ega bo‘lganligini ko‘rsatadi. Uy-ro‘zg‘or buyumlari esa o‘rta asr Axsikent aholisining kundalik turmush tarzi, madaniyati va estetik qarashlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

Axsikentda olib borilgan arxeologik tadqiqotlarning eng muhim natijalaridan biri rivojlangan irrigatsiya tizimlarining aniqlanishidir. Tadqiqotchilar tomonidan qadimiy ariqlar, suv taqsimlash inshootlari va drenaj tizimlari o‘rganilib, ular shaharda dehqonchilik va bog‘dorchilikning yuqori

⁹⁶ Buryakov Yu.F. *Axsikent – drevnyaya stolitsa Fergany*. – Toshkent: Fan, 1990. – B. 22–27.

⁹⁷ Matboboyev B. *Farg‘ona vodiysi o‘rta asr shaharlari hunarmandchiligi*. – Toshkent: Fan, 2016. – B. 64–70.

darajada rivojlanganligini tasdiqladi. Suv xo‘jaligi tizimining mukammalligi Axsikent iqtisodiy taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bo‘lgan.

So‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida shaharning muhandislik va me‘morchilik taraqqiyotini aks ettiruvchi yangi topilmalar aniqlandi. Jumladan, yer osti isitish tizimlari, murakkab kanalizatsiya va suv ta‘minoti inshootlari hamda me‘moriy bezak elementlari topildi. Yer osti isitish tizimlarining mavjudligi o‘rta asrlarda Axsikent aholisi yuqori darajadagi muhandislik bilimlariga ega bo‘lganligini ko‘rsatadi. Bunday tizimlar asosan saroylar, hammomlar va nufuzli binolarda qo‘llanilgan.

Arxeologik qazishmalar davomida topilgan ganch o‘ymakorligi namunalari, sirlangan koshinlar, naqshinkor bezaklar va qurilish materiallari shaharda me‘morchilik san’ati yuksak darajada rivojlanganidan dalolat beradi. Bu topilmalar Axsikentning nafaqat iqtisodiy va siyosiy markaz, balki Farg‘ona vodiysining yirik madaniy markazlaridan biri bo‘lganligini ham tasdiqlaydi.

Bugungi kunda Axsikent yodgorligida olib borilayotgan arxeologik tadqiqotlar zamonaviy texnologiyalar, jumladan geofizik tekshiruvlar, aerofotosuratlar va raqamli modellashtirish usullari bilan boyitilmoqda. Bu esa shaharning tarixiy topografiyasini yanada aniqroq tiklash va yangi ilmiy xulosalar chiqarish imkoniyatini bermoqda.

XULOSA

Axsikent qadimiy Farg‘ona vodiysining eng yirik siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri sifatida Markaziy Osiyo tarixida alohida o‘rin egallaydi. Shaharning qulay geografik joylashuvi, Buyuk Ipak yo‘li tarmoqlariga yaqinligi hamda rivojlangan hunarmandchilik va savdo aloqalari uning uzoq asrlar davomida mintaqaning muhim shaharlari qatorida bo‘lishini ta‘minlagan. Axsikent nafaqat iqtisodiy markaz, balki davlat boshqaruvi, harbiy-strategik faoliyat va madaniy-ma‘rifiy hayotning yirik o‘chog‘i sifatida ham shakllangan.

Maqola davomida tahlil qilingan yozma manbalar, jumladan arab va fors geograflari hamda tarixchilarining asarlari, temuriylar davri manbalari va mahalliy tarixiy yozuvlar Axsikentning o‘rta asrlardagi taraqqiyot darajasini yoritishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Xususan, Ibn Xurdodbihi, Istaxriy, Muqaddasiy va Bobur kabi mualliflarning asarlarida shaharning siyosiy mavqei, iqtisodiy salohiyati va shaharsozlik xususiyatlari haqida keltirilgan ma’lumotlar Axsikent tarixini tiklashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Arxeologik tadqiqotlar natijalari esa yozma manbalarda uchraydigan ma’lumotlarni tasdiqlash bilan birga, ularni yangi ilmiy dalillar bilan boyitmoqda. Qazishmalar davomida aniqlangan mudofaa devorlari, turar joy majmualari, metallurgiya ustaxonalari, irrigatsiya tizimlari, yer osti isitish inshootlari hamda ko‘plab moddiy madaniyat namunalarining topilishi Axsikentda shaharsozlik va muhandislik madaniyati yuqori darajada rivojlanganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, hunarmandchilik va savdo faoliyatiga oid topilmalar shaharning Farg‘ona vodiysi va qo‘shni hududlar bilan faol iqtisodiy aloqalarda bo‘lganligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, arxiv hujjatlari, numizmatik materiallar va epigrafik yodgorliklarning ilmiy muomalaga kiritilishi Axsikent tarixining ilgari noma’lum bo‘lgan jihatlarini o‘rganish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Mazkur manbalar shaharning siyosiy boshqaruvi, iqtisodiy munosabatlari, madaniy hayoti hamda aholining ijtimoiy tarkibini yanada chuqurroq tahlil qilishga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda tarix fanida raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi Axsikent tarixini tadqiq etishda yangi istiqbollarni ochib bermoqda. Geografik axborot tizimlari (GIS), 3D modellashtirish, aerokosmik suratlar, geofizik tadqiqotlar va raqamli arxivlashtirish usullari orqali tarixiy yodgorliklarni zamonaviy ilmiy asosda o‘rganish imkoniyati yaratilmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida shaharning tarixiy topografiyasini tiklash, yo‘qolib borayotgan madaniy meros obyektlarini saqlash hamda ilmiy ma’lumotlarni keng jamoatchilikka yetkazish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaymoqda.

Axsikent bugungi kunda O‘zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosini aks ettiruvchi noyob yodgorliklardan biri hisoblanadi. Uning tarixini chuqur o‘rganish nafaqat Farg‘ona vodiysi yoki O‘zbekiston tarixini yoritishga, balki Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi taraqqiyotining muhim bosqichlarini anglashga ham xizmat qiladi. Shu sababli yozma manbalar, arxeologik tadqiqotlar, arxiv materiallari va raqamli tarix metodlarini uyg‘unlashtirgan holda olib boriladigan kompleks ilmiy izlanishlar kelgusida Axsikentning jahon sivilizatsiyasi tarixidagi o‘rni va ahamiyatini yanada to‘liq ochib berishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqotlar natijalari tarixiy merosni asrash, yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash hamda O‘zbekistonning tarixiy obidalarini xalqaro miqyosda targ‘ib etishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Buryakov Yu.F. Axsikent – drevnyaya stolitsa Fergany. – Toshkent: Fan, 1990. – B. 15–18.
2. Ibn Khordadbeh. Kitab al-Masalik wa al-Mamalik. – Leiden: Brill, 1889. – P. 39–41.
3. Al-Istakhri. Kitab al-Masalik wa al-Mamalik. – Leiden, 1927. – P. 332–335.
4. Al-Muqaddasi. Ahsan al-Taqqasim fi Ma'rifat al-Aqalim. – Beirut, 1906. – P. 282–285.
5. Bartold V.V. Turkestan v epoxu mongolskogo nashestviya. – Moskva: Nauka, 1963. – B. 212–215.
6. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002. – B. 58–61.
7. Axmedov B.A. O‘zbekiston xalqlari tarixi manbalari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1991. – B. 73–77.
8. Davidovich E.A. Numizmatika Sredney Azii. – Moskva: Nauka, 1987. – B. 96–102.

9. Rtveladze E.V. Epigraficheskie pamyatniki Uzbekistana. – Toshkent, 2002. – B. 44–49.
10. Matboboyev B., Anorboyev A. Axsikent arxeologiyasi va tarixi. – Toshkent: Fan, 2017. – B. 125–130.
11. Buryakov Yu.F. Axsikent – drevnyaya stolitsa Fergany. – Toshkent: Fan, 1990. – B. 22–27.
12. Anorboyev A., Matboboyev B. Axsikent arxeologiyasi. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 34–38.
13. Axmedov E. O‘zbekiston shaharlari tarixi. – Toshkent: Sharq, 2005. – B. 119–122.
14. Matboboyev B. Farg‘ona vodiysi o‘rta asr shaharlari hunarmandchiligi. – Toshkent: Fan, 2016. – B. 64–70.
15. Rtveladze E.V. Drevnosti Fergany. – Toshkent: San‘at, 2001. – B. 85–91.
16. Asqarov A. O‘zbekiston tarixi (eng qadimgi davrdan o‘rta asrlargacha). – Toshkent: O‘qituvchi, 1994. – B. 211–214.
17. Anorboyev A. Axsikent: yangi arxeologik tadqiqotlar natijalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – B. 52–58.
18. Matboboyev B., Xoldorov M. Axsikent me‘moriy merosi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – B. 74–81.
19. Axsikent arxeologiya merosi markazi materiallari. – Namangan, 2023. – B. 18–24.
20. Anorboyev A., Matboboyev B. Axsikent sivilizatsiyasi tarixi va madaniyati. – Toshkent: Fan, 2022. – B. 145–152.